BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DARSLARNING PEDAGOGIK SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING METODIK ASOSLARI

Maxmudova Gulzodaxon Dilshodbek qizi
"University of Economics and Pedagogy" NOTM, 3-bosqich talabasi
E-mail: gulzodamaxmudova04@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21815236

Abstract: This article comprehensively investigates the pedagogical infrastructure and methodological frameworks for increasing lesson effectiveness in primary schools in Uzbekistan. Under the conditions of modern curriculum transformation, lesson efficiency is analyzed not merely as a structural division of time, but as an interactive ecosystem that triggers early cognitive development, logical reasoning, and independent literacy. Utilizing a qualitative, descriptive action research methodology, the study evaluates the transition from traditional, passive instructional loops to active, learner-centered classroom environments in grades 1 through 4. A balanced model combining problem-based tasks, situational games, and collaborative peer learning is proposed. The qualitative analysis demonstrates that structured instructional diversification significantly mitigates psychological learning barriers and continuously strengthens students' academic adaptation.
Keywords: lesson effectiveness, primary education, interactive methods, learner-centered pedagogy, national curriculum, cognitive development, primary school student, qualitative analysis.

Аннотация: В данной статье всесторонне исследуются педагогическая инфраструктура и методические основы повышения эффективности уроков в начальных классах Узбекистана. В условиях современной трансформации учебных программ эффективность урока анализируется не просто как структурное распределение времени, а как интерактивная экосистема, активизирующая раннее когнитивное развитие, логическое мышление и самостоятельную грамотность. Используя качественную описательную методологию практического исследования, авторы оценивают переход от традиционных, пассивных моделей обучения к активным, личностно-ориентированным средам в 1–4 классах. Предложена сбалансированная модель, сочетающая проблемные задания, ситуационные игры и совместное обучение сверстников. Качественный анализ показывает, что структурированная диверсификация обучения значительно снижает психологические барьеры и укрепляет академическую адаптацию учащихся.
Ключевые слова: эффективность урока, начальное образование, интерактивные методы, личностно-ориентированная педагогика, национальная учебная программа, когнитивное развитие, учащийся начальной школы, качественный анализ.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistondagi zamonaviy boshlang‘ich sinflarda darslarning pedagogik samaradorligini oshirishning metodik infratuzilmasi va tarkibiy asoslari har tomonlama tadqiq etilgan. O‘quv dasturlarini zamonaviy transformatsiya qilish sharoitida dars samaradorligi shunchaki vaqtning tarkibiy taqsimoti emas, balki bolaning erta kognitiv rivojlanishi, mantiqiy fikrlashi va mustaqil savodxonligini faollashtiradigan interaktiv ekotizim sifatida tahlil qilinadi. Sifatli va tavsifiy amaliy tadqiqot metodologiyasiga tayanib, 1-4-sinflarda an'anaviy passiv o'qitish modellaridan faol, talaba-markazlashgan muhitga o'tish jarayoni o'rganiladi. Muammoli topshiriqlar, situatsion o'yinlar va hamkorlikda o'qitish usullarini birlashtirgan muvozanatli tizim taklif etilgan. Sifatli

tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'qitishni tizimli diversifikatsiya qilish psixologik to'siqlarni kamaytiradi va o'quvchilarning akademik moslashuvini mustahkamlaydi.

Tayanch so‘zlar: dars samaradorligi, boshlang'ich ta'lim, interaktiv metodlar, talaba-markazlashgan pedagogika, milliy o‘quv dasturi, kognitiv rivojlanish, boshlang'ich sinf o'quvchisi, sifat tahlili.

1. Kirish (Introduction)

Zamonaviy ta’lim taraqqiyoti bosqichida boshlang‘ich sinflarda dars o‘tish metodikasini tubdan isloh qilish va uning pedagogik samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida Milliy o‘quv dasturining keng joriy etilishi boshlang‘ich ta’lim mazmuniga yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Kichik maktab yoshi (1-4-sinflar) bolaning xarakteri, dunyoqarashi, mantiqiy tafakkuri va mustaqil bilim olish ko‘nikmalari shakllanadigan eng poydevor davrdir. Shu sababli, ushbu davrda darslarning samarali tashkil etilishi o‘quvchining keyingi sinflardagi akademik muvaffaqiyatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri belgilab beradi.

Biroq, an’anaviy ta’lim tizimidagi bir xillik, dars davomida faqat o‘qituvchining monologiga tayanib qolish va o‘quvchilarni tayyor ma’lumotlarni yodlashga majburlash holatlari zamonaviy ta’lim talablariga mutlaqo zid kelmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining diqqat ko‘lami va psixofiziologik xususiyatlari uzoq vaqt davomida bir xil passiv holatda axborot qabul qilishga moslashmagan. Dars samaradorligining pasayishi bolada o‘qishga nisbatan qiziqishning yo‘qolishiga va dars xavotirining ortishiga olib keladi. Ushbu ziddiyatni bartaraf etish uchun boshlang‘ich ta’limda talaba-markazlashgan (learner-centered) muhitni yaratish, dars shakllarini diversifikatsiya qilish va interaktiv metodlarni tizimli integratsiya qilish metodik zaruriyatga aylandi. Mazkur maqola boshlang‘ich sinflarda dars samaradorligini ta’minlovchi real pedagogik omillarni o‘rganish va amaliyotda sinalgan ilg‘or metodik strategiyalarni asoslashga qaratilgan.

2. Adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonidagi kognitiv faolligini oshirish va samarali dars modellarini yaratish masalalari jahon va milliy pedagogika fanida keng o‘rganilgan. L.S. Vigotskiyning "Yaqindagi rivojlanish zonasi" (ZPD) nazariyasi samarali o‘qitishning psixologik asosi hisoblanadi [2, p. 48]. Unga ko‘ra, dars jarayoni bolaning mavjud bilim darajasidan biroz yuqoriroq bo‘lgan, ammo tizimli pedagogik yordam (scaffolding) orqali hal qila oladigan muammoli topshiriqlar ustiga qurilishi lozim. N.I. Jinkin esa darsning samaradorligi o‘quvchining faqat eshitish xotirasi bilan emas, balki uning ichki nutq mexanizmlari va muloqot faolligi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatib o‘tgan [3, p. 120].

O‘zbekiston milliy boshlang‘ich ta’lim metodikasida dars samaradorligini oshirish prinsiplari Karima Qosimova tomonidan tizimlashtirilgan bo‘lib, u ona tili va savod o‘rgatish darslarining har bir daqiqasi bolada mantiqiy fikrlash va nutq o‘stirishga xizmat qilishi shartligini asoslagan [4, p. 85]. S. Matchonov esa dars samaradorligini an’anaviy qoliplardan chiqish, o‘quvchini darsning oddiy tinglovchisidan uning faol ijrochisiga va tadqiqotchisiga aylantirish orqali ta’minlash mumkinligini isbotlab berdi [5, p. 64]. Shuningdek, M. Umarova boshlang‘ich sinflarda yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bolaning ijodiy qobiliyatlarini va mustaqil xulosa chiqarish malakasini yuksaltirishini ta’kidlaydi [6, p. 102].

Jahon miqyosida samarali dars konsepsiyasi Jon Dyui (John Dewey) tomonidan ishlab chiqilgan "Amaliyot orqali o‘qitish" (Learning by doing) falsafasiga tayanadi. Dyui dars mexanik yodlash joyi emas, balki hayotiy muammolar yechiladigan faol makon bo‘lishi kerakligini ilgari surgan [7, p. 14]. Shuningdek, J. Brunerning "Kashfiyot orqali o‘qitish" (Discovery learning) nazariyasi darsda o‘quvchiga tayyor qoidalarni berish emas, balki ularni savollar zanjiri orqali bolaning o‘ziga kashf ettirish metodikasini taklif etadi [8, p. 39].

T.A. Ladijenskaya dars samaradorligini oshirishda dialogik nutq muhitining o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlasa [9, p. 55], M.R. Lvov darsda didaktik o‘yinlar va tizimli lug‘at mashqlarining to‘g‘ri taqsimlanishi bolaning charchashini oldini olishini ko‘rsatib o‘tadi [10, p. 118]. Ushbu fundamental nazariyalar boshlang‘ich sinf darslarini tizimli modernizatsiya qilish uchun to‘liq metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

3. Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Ushbu tadqiqot doirasidagi amaliy pedagogik kuzatuvlar oliygoh bilan hamkorlikdagi boshlang‘ich maktab sinflarida olib borildi. Tadqiqotda sun'iy va shubhali statistik raqamlardan butunlay voz kechilib, sifatli, tavsifiy dala kuzatuvi va pedagogik harakat tahlili (Action Research) metodologiyasi qo‘llanildi. 1-4-sinf o‘quvchilarining darsdagi diqqat barqarorligi, motivatsiyasi va metodlarga bo‘lgan pedagogik reaksiyalari tahlil qilindi.

Darslarning samaradorligini oshirish uchun quyidagi 3 ta metodik bosqich integratsiya qilindi:

1. **Muammoli-situatsion bosqich (Darsning boshlanishi):** Yangi mavzuni an'anaviy qoida aytish bilan emas, balki hayotiy muammoli vaziyat yoki qiziqarli jumboq (keys) tashlash bilan boshlash yo‘lga qo‘yildi. Bu bolalarda kognitiv konflikt uyg‘otib, ularni mustaqil yechim izlashga rag‘batlantirdi.

2. **Kollektiv-didaktik interaktiv bosqich (Darsning asosi):** Dars davomida o‘quvchilar kichik guruhlarga va juftliklarga ajratildi. Guruhlarda "Aqliy hujum", "Zanjir", va visual kartochkalar bilan ishlash o‘yinlari qo‘llanildi. O‘qituvchi darsda faqat ma’ruzachi emas, balki jarayonni boshqaruvchi (moderator) sifatida ishtirok etdi.

3. **Refleksiv-rag‘batlantiruvchi bosqich (Darsning yakuni):** Baholash jarayoni raqamli jazolash tizimidan shaxsiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi formatga o‘tkazildi. O‘quvchilar dars oxirida "Bugun nima o‘rgandim?", "Menga nima qiyin bo‘ldi?" kabi savollar orqali o‘z-o‘zini baholash (portfolio logs) tizimini yuritdilar.

4. Natijalar (Results)

O‘qituvchilarning dala kundaliklari, o‘quvchilarning ijodiy daftarlari va dars portfoliosi tahlillari boshlang‘ich sinflarda dars tuzilmasini o‘zgartirish yuqorii pedagogik natija berganligini ko‘rsatdi. Zerikarli qoliplardan voz kechish o‘quvchilarning dars faolligini tubdan o‘zgartirdi.

Sifatli va amaliy tahlillar natijasida quyidagi ko‘rsatkichlar aniqlandi:

- **Ichki motivatsiyaning yuksalishi va charchashning kamayishi:** Dars jarayoniga didaktik o‘yinlar va multimodallikning kiritilishi o‘quvchilarda dars oxiridagi charchash va loqaydlik holatlarini bartaraf etdi. O‘quvchilarning dars davomidagi barqaror diqqat vaqti sezilarli darajada uzaydi.
- **Mantiqiy va tanqidiy fikrlashning shakllanishi:** Muammoli topshiriqlar ustida ishlash davomida o‘quvchilar shunchaki tayyor javobni kutmasdan, voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini mustaqil tahlil qilish, o‘z fikrini dalillash ko‘nikmalarini namoyish qildilar.
- **Akademik moslashuv va psixologik erkinlik:** Guruhlarda hamkorlikda ishlash muhiti darsda doimiy qo‘rquv va hayajonda o‘tiradigan passiv bolalarning ham nutqiy faolligini oshirdi. Sinfda o‘zaro yordam berish va tolerantlik madaniyati shakllandi.

5. Muhokama (Discussion)

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, boshlang‘ich sinflarda dars samaradorligi metodlarning ko‘pligi bilan emas, balki ularning bolaning kognitiv yosh xususiyatlariga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Ko‘p hollarda o‘qituvchilar darsni ilg‘or texnologiyalar bilan ortiqcha yuklab yuborishadi, bu esa bolaning ishchi xotirasida kognitiv ortiqcha yuklamaga (cognitive overload) olib keladi.

Darsning muvaffaqiyati Jon Dyui va J. Bruner nazariyalarida ko‘rsatilganidek, bolaning axborotni mustaqil ravishda "kashf etishi" bilan bog‘liqdir. Guruhlarda ishlash boladagi

"Affective Filter" (ijtimoiy to‘siq)ni tushiradi va u erkin muloqot muhitida til qoidalarini ham, matematik qonuniyatlarni ham oson o‘zlashtiradi. Biroq, metodikani shakllantirishda o‘qituvchining kasbiy mahorati va dars ssenariysini to‘g‘ri loyihalashtira olishi eng asosiy bo‘g‘in bo‘lib qolaveradi.

6. Xulosa va takliflar (Conclusion)

Boshlang‘ich sinflarda dars o‘tish metodikasini takomillashtirish va ularning pedagogik samaradorligini ta’minlash — Milliy o‘quv dasturi maqsadlariga erishishning bosh omilidir. Olib borilgan amaliy sifat tahlillari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Umumiylik va an’anaviy qoliplardan voz kechgan holda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun haftalik dars rejalarini tuzishda o‘yin texnologiyalari va hamkorlikda o‘qitish modullari ulushini kengaytirish erkinligi berilishi lozim.

2. Pedagogika oliygohlarida talabalarni tayyorlash dasturlarida bo‘lajak o‘qituvchilarga darsni o‘yinlashtirish (gamification), muammoli dars ssenariylarini loyihalashtirish va bolalar psixofiziologik charchashini boshqarish metodikalarini o‘rgatish amaliyoti kuchaytirilishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi "Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-4860-son Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – 2020.
2. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge : Harvard University Press, 1978. – 159 p.
3. Жинкин Н. И. Механизмы речи. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – 370 с.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent : Noshir, 2009. – 352 b.
5. Matchonov S. Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslari samaradorligini oshirish. – Toshkent : O‘qituvchi, 1998. – 144 b.
6. Umarova M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini o‘stirish omillari // Maktabgacha va maktab ta’limi. – 2021. – № 3. – B. 102-106.
7. Dewey J. Experience and Education. – New York : Kappa Delta Pi, 1938. – 116 p.
8. Bruner J. S. The Process of Education. – Cambridge : Harvard University Press, 1960. – 97 p.
9. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной устной речи учащихся. – М. : Педагогика, 1975. – 256 с.
10. Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.